

בתי אוצר ומרכזי מנהל - ייעודם העיקרי של מבצרי המדבר

נטייה טבעית ומובנת היא לייחס למבנה מבוצר ייעוד אסטרטגי ולראות בו חלק ממערך ההגנה על גבולות הממלכה או מקום מקלט לשליט בעת מצוקה מבית. באופן זה הוסבר גם ייעודם העיקרי של מבצרי המדבר.

לאחרונה שב והתעורר הדיון בשאלת ייעודם ומהותם של מבצרים אלה. זאב משל סבור כי ייעודם העיקרי להעמיד לרשות השליט ומשפחתו מקלט קרוב, בטוח וגנוח לאורך זמן ובפאר מלכותי, וכי הרעיון להקים מבצרים אלה מקורו ב'סלע' של הנבטים. יוסף פטריך שולל עמדה זו בדבר המקור לרעיון להקים את מבצרי המדבר, ולדעתו מבצרים אלה הם פועל יוצא של תפיסת ההגנה של החשמונאים וחלק ממערך הביצורים הכולל שהם הקימו ברוח התקופה ההלניסטית.¹

1 לשאלת ייעודם ומהותם של מבצרי המדבר של יהודה ראה: ד' משל, 'הסלע של הנבטים ומבצרי מדבר יהודה', קתדרה 76 (תמוז תשנ"ה), עמ' 48; י' פטריך, 'שאלת מקורם של מבצרי המדבר של החשמונאים בעולם ההלניסטי', יחסי יהודים וגוברים בתקופת הבית השני, המשנה והתלמוד: תקצירי הרצאות בכנס מטעם יד בן-צבי, אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת תל-אביב, 1995, עמ' 25-26; י' צפיר, 'מבצרי המדבר של יהודה מימי בית שני', קדמוניות, ה (תשל"ה), עמ' 52. צפיר מפרט את תפקידיהם: מבצרי גבול של ההתיישבות היהודית (אלכסנדריון, מכור), שליטה על דרכים (הרודיון, מכור), מרכזי שליטה על חבלים תקלאיים ועל אחוזות המלך (דוק, קיפרוס), בתי-סוהר (הורקניה) ומקומות קבורה (אלכסנדריון, הורקניה והרודיון). עם זאת צפיר מדגיש שתכליתם העיקרית והאמיתית היתה לשמש מבצרים שיבטיחו מפלט לאחר שאבדו הסיכויים בשדה הפתוח. ברוח דומה מתייחס אל מבצרים אלה גם פלגר, הסבור כי בנוסף להיותם בסיס צבאי שימשו כמקום מקלט מפני אויב חיצוני ופנימי. ראה: O. Plöger, 'Die Makkabäischen Burgen', ZDPV, 71 (1955), pp. 142-164, וראה גם: S. Perowne, *The Life and Times of Herod the Great*, London 1956, p. 108

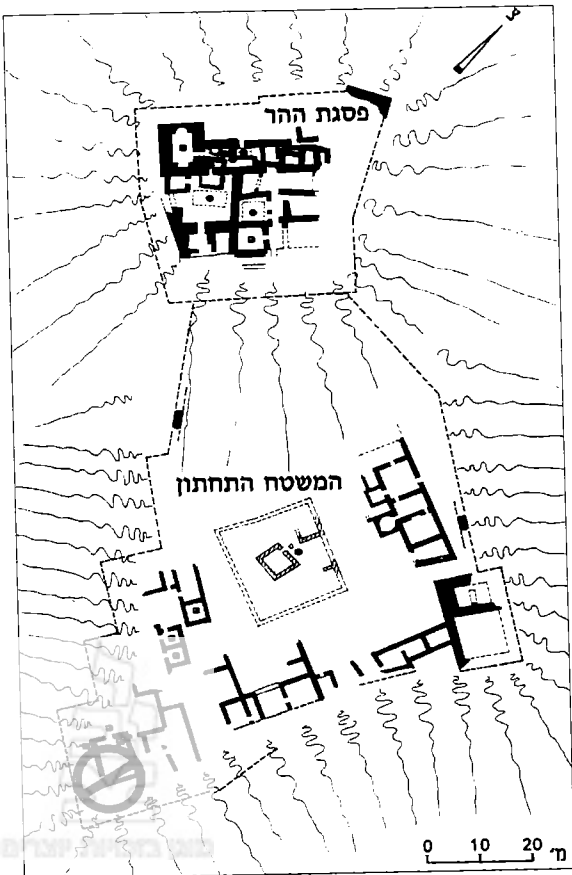
אני מבקשת להציג באור שונה את התכלית שלשמה הוקמו מבצרי המדבר. גם הניתוח הלשוני של המונחים השונים המגדירים מבצר אשר בהם משתמש יוסף בן-מתתיהו בספריו 'מלחמת היהודים' ו'קדמוניות היהודים' מלמד על ייחודם של מבצרי המדבר ועל היותם קבוצה נפרדת בתוך מכלול מבצרי החשמונאים ומבצרי הורדוס, ובכך הוא מאשש את תפיסתי בדבר ייעודם העיקרי של מבצרים אלה בימי הבית השני.²

דומה כי מבצרי המדבר נתפסו בתודעת רבים בעיקר כמקום מקלט לשליט, לא רק בשל תכונותיהם - מיקום במרומי צוק או הר ואדריכלות מפוארת - אלא בעיקר בשל ההערות הרבות של יוסף בן-מתתיהו, השב ומדגיש את החשיבות הביטחונית של מבצרים אלה. הוא מעיד כי הורדוס הרבה להקיף עצמו במבנים מוגנים היטב מחשש מפני אויביו;³ הוא מתאר את קיפרוס כמקום מבטחים נעים;⁴ ומספר על אריסטובלוס הבורח מרומא ומוצא מקלט באלכסנדריון ובמכוור;⁵ וכן על נשות הורדוס שמצאו מקלט מפני אנטיגונוס ומפני הפרתים במצדה ובאלכסנדריון.⁶ אין ספק כי תיאורים כגון אלה השפיעו במידה רבה על גיבוש התפיסה הרווחת בקרב רבים באשר לייעודם העיקרי של מבצרי מדבר יהודה.

פייר בריאן, אשר חקר את מהותם של המבצרים ברחבי האימפריה הפרסית, מצביע על הייררכיה של המבצרים, ולפיה החשובים שבהם תפקדו בראש וראשונה כמחסנים ובתי אוצר. בקבוצה זו יש מבצרים אשר הוקמו בתחומן של אדמות המלך ושימשו כמרכזי מנהל של האזור הנתון לחסותם. באלה האחרונים רכזו כל המסמכים הקשורים במנהל אדמות המלך: החכרת הקרקעות ורישומן, גביית מסים וכיוצא באלה. אזור שהיה נתון לחסות מבצר כזה אף הוגדר על-ידי המבצר כיחידה מנהלית.⁷

דומה שבמסקנתו זו של בריאן מצוי המפתח להבנת ייעודם הראשוני והעיקרי של מבצרי המדבר מימי בית שני. מבצרים אלה לא הוקמו כשאר מבצרי החשמונאים, כחלק ממערך ההגנה שלהם, ואף אין הם משקפים את מעמדה הרופף של ממלכתם מבית ומחוץ.⁸ היו אלה מבצרים ששימשו בראש ובראשונה בתי אוצר ומרכזי מנהל - שימוש מסורתי ששורשיו בתקופה הפרסית וכנראה אף קודם לכן⁹ והמשכו בתקופה ההלניסטית והרומית.¹⁰

2 ראה להלן בנספח.
 3 קדמוניות, טו, 291 (תרגום שליט, עמ' 190).
 4 שם, טז, 143 (תרגום שליט, עמ' 217).
 5 מלחמת, א, 171 (תרגום חגי, עמ' 38); קדמוניות, יד, 92 (תרגום שליט, עמ' 125).
 6 מלחמת, א, 264 (תרגום חגי, עמ' 48); קדמוניות, יד, 362 (תרגום שליט, עמ' 149).
 7 P. Briant, 'Contrainte militaire, dépendance rurale et exploitation des territoires en Asie Acheménide', idem, *Rois, tributs et paysans*, Paris, 1982, pp. 175-225.
 8 ראה: משל (לעיל, הערה 1); פטריך (שם).
 9 בין שרי הרכוש של המלך דוד נזכר גם הממונה על האוצרות במבצרים: 'ועל האצרות בשדה בערים ובכפרים ובמגדלות יהונתן בן עזיהו' (דבריהימים א כו, כה).
 10 על רציפות בין התקופה הפרסית להלניסטית בסוגיות הקשורות בקרקע, בחברה ובתרבות ראה: U. Rappaport, J. Pastor & O. Rimon, 'Land, Society and Culture in Judea', *Transeuphratène*, 7 (1994), pp. 73-82. על מבצרי בקהידס (מקבים א ט, ו-גב [תרגום כהנא, עמ' קמב]) ששימשו בעיקר כמרכזי מנהל ראה: J. Pastor, 'Land and

קיפרוס - תכנית כללית של האתר

נראה כי קיפרוס ודוק, החולשים על בקעת יריחו, שאדמותיה היו במעמד של אדמות מלך, שימשו בראש וראשונה מחסנים ובתי אוצר וכן מרכזי מנהל לאדמות המלך, הן בימי החשמונאים והן בימי הורדוס.¹¹ תלמי בן חבוב, חתנו של שמעון החשמונאי, התגורר במבצר דוק,¹² ובהיותו מושל בקעת יריחו הופקד על ניהול אדמות המלך. גם השרידים הארכאולוגיים שנחשפו באזור מעידים כי ניתן לייחס את הפיתוח החקלאי שם כבר לימי שמעון.¹³ מבצר הרודיון, שהוקם על-ידי הורדוס, תפקד אף הוא כמרכז מנהלי¹⁴ - זאת ניתן להסיק מתוך הזכרתו ברשימת הטופרכיות אצל יוסף בן-מתתיהו¹⁵ ופליניוס.¹⁶ מקורות אלה מעידים גם כי האזור שבתחומו מצוי המבצר הוגדר על-ידי המבצר.

בנוסף להרודיון גם לגבי קיפרוס יש כנראה במקורות עדות שהמבצר מגדיר את היחידה המנהלית שבתחומה הוא מצוי: בתוספתא נזכרת 'שולמי', המצויה באזור יריחו, ונאמר כי הוענקה לה אוטונומיה.¹⁷ שמואל קליין מזהה את שולמי עם מבצר אלכסנדריון מהטעם ששני השמות מנציחים את שמה של שלומית-אלכסנדרה. לדעתו יש לזהות את המבצר בפסגת הקרנטל.¹⁸ בן-ציון לוריא שולל הצעה זו בנימוק שאין אוטונומיה ניתנת לחיילים הפעילים במבצר, ולכן הוא

Economic Life in Jewish Society in the Land of Israel during the Persian, Hellenistic and Roman Period', Ph.D. dissertation, Haifa University, 1994, pp. 140-142. על מבצר הרודיון, ששימש כמפקדה אזורית של ברי-כוכבא וכבית אוצר ראה: א' אופנהיימר, 'עיוור ותחומי ערים בארץ-ישראל הרומית', א' אופנהיימר, 'גפני וד' שוורץ (עורכים), היהודים בעולם ההלניסטי והרומי: מחקרים לזכרו של מנחם שטרן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 212.

11 על מעמדן של אדמות בקעת יריחו כאדמות מלך ראה בפירוט: ע' רימון, 'יריחו משיבת ציון ועד חורבן הבית', עבודת גמר אוניברסיטת חיפה, 1991, עמ' 21-58; וכן: רפפורט פסטור ורימון (שם), עמ' 76-78.

12 מקבים א טז, יא-כב (תרגום כהנא, עמ' קעד).

13 'פורת, 'חקלאות השלחין ביריחו ועין-גדי בתקופת הבית השני', א' אופנהיימר ואחרים (עורכים), אדם ואדמה בארץ-ישראל הקדומה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 131.

14 על מבצר מלכותי היכול לשמש כבירה של טופרכיה ראה: מ' אבי-יונה, גאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ד, עמ' 61.

15 מלחמת, ג, 55 (תרגום תג"י, עמ' 157).

16 Plinius, *Historia Naturalis* V, 70 (ed. H. Rackham, LCL, p. 275)

17 תוספתא, בכורות ז, ג (מהד' צוקרמנדל, עמ' 541).

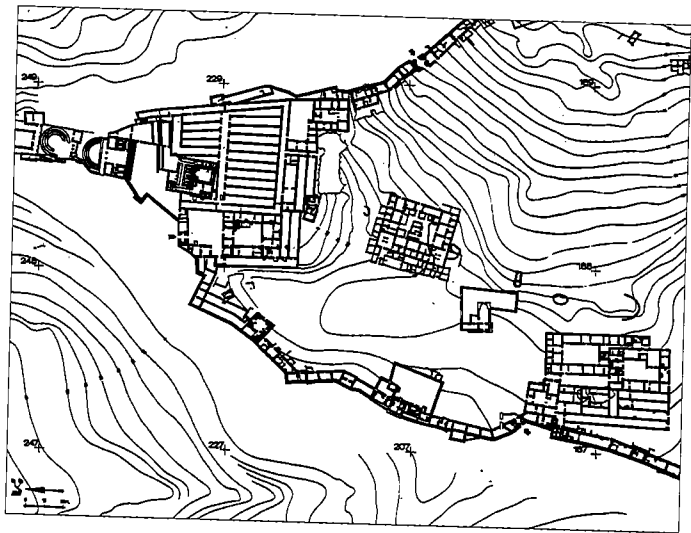
18 ש' קליין, ארץ יהודה, תל-אביב תרצ"ט, עמ' 8. לשאלת זיהוים של מבצרי יריחו ראה למשל: צפריר (לעיל), הערה 1; ו' משל, 'המבצרים השולטים על יריחו וזיהויים', יריחו, ירושלים תשל"ח, עמ' 35-57; א' נצר, 'קיפרוס', קדמוניות, ח (תשל"ה), עמ' 54-61.

מציע לראות בשולמי עיר בערבות יריחו, בלי קשר לאלכסנדריון.¹⁹ אנו מציעים לזהות את שולמי עם קיפרוס, זיהוי המתבסס על האפשרות שהורדוס בחר להנציח את שם אמו, קיפרוס, במקום שנשא בעבר את שמה של אישה רמת מעלה אחרת, המלכה שלומית-אלכסנדרה. לאור הצעת זיהוי זו יש לומר כי האוטונומיה הנזכרת בברייתא ניתנה למעשה לאדמות המלך, שהוגדרו בברייתא על-ידי שם המבצר ששימש כמרכז המנהלי של האזור.

רבים המקורות המלמדים כי מבצרי המדבר שימשו בתי אוצר שבמחסניהם הופקדו נכסיו יקרי הערך של השליט: מזון,²⁰ נשק, מתכות וציוד כיוצא באלה הנחוץ בעיקר להפעלת הצבא. ואכן גביניוס הרס את אלכסנדריון, מכורר והורקניה לא מתוך כוונה לשבש את יתרון היריב בקרב (גם אריסטובלוס וגם אלכסנדרוס בנו לא ניהלו קרבות משמעותיים בחסות המבצרים), אלא במטרה להרוס את המערך הלוגיסטי של צבא החשמונאים: 'כדי שלא ישמשו בסיס לפעולות במקרה של מלחמה אחרת'.²¹

סטרבו, ההיסטוריון והגאוגרף היווני (64 לפה"ס - שנות העשרים של המאה הראשונה לספירה). המתאר את הרס מבצרי החשמונאים על-ידי פומפיוס, מגדירים כ- *τὰ βασιλικὰ*, כלומר מבצרים שהם בתי אוצר, ואין ספק כי כוונתו לחשובים שבמבצרים. עם המבצרים שהוא נוקב בשמם נמנים תרכס וטאורוס, החולשים על הדרך ליריחו, אלכסנדריון, הורקניה ומכוור.²²

גם יוסף בן-מתתיהו מתאר אירועים אחדים המאשרים כי מבצרי המדבר שימשו בתי אוצר. הוא מספר למשל כי בהורקניה ובאלכסנדריון מחזיקה שלומית-אלכסנדרה את נכסיה היקרים ביותר: *τὰ πλείστα*.²³ אריסטובלוס המחליט לתפוס את השלטון, פונה תחילה אל המבצרים, ובכסף

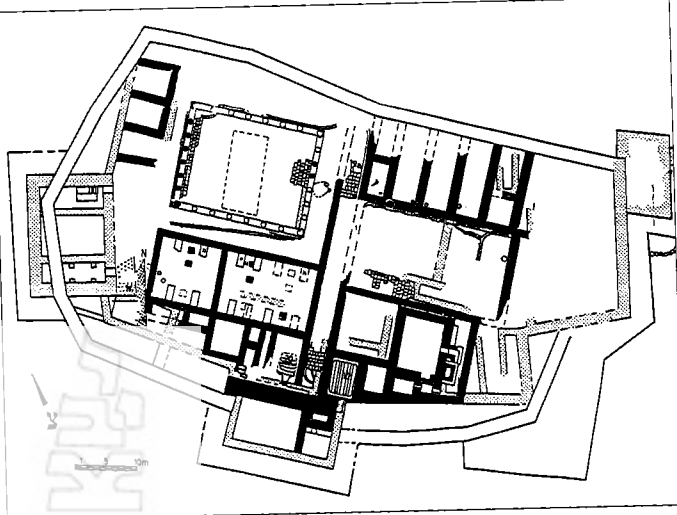
מצדה - תכנית כללית של האזור הצפוני; בתכנית נראים מחסני הארמון המערבי והמחסנים הסמוכים לבית המרחץ הגדול

19 ב"צ לוריא, גלילות במולדת, ירושלים תש"ז, עמ' 52 הערה 1.
 20 ואין הכוונה לאחסון מזון בלבד, שכן אחסון מזון היה מקובל בכל סוגי המבצרים, ונועד בעיקר לכלכלת הצבא אך גם לצורכי האוכלוסייה האזרחית במקרה של מצוקה. ראה למשל: מקבים א ט, נב; יג, לג (תרגום כהנא, עמ' קמב, קסג).
 21 מלחמת, א, 167-168: (תרגום הגי' עמ' 38).
 22 Strabo, *Geographica*, XVI,2,40 (ed. H.L. Jones, LCL, pp. 289-290). על-פי מילון לידל סקוט משמעות המונח *τὰ βασιλικὰ* היא: the royal treasure, וזוהי מילה פרסית. וכן: *τὸ βασιλικόν* משמעו: A treasury. המונח *βασιλικὰ* במשמעות של חדר או לשכה שבהם נשמרו נכסים בעלי ערך מופיע בקשר למקדש בירושלים. הגוברים שהופקדו על ניהול לשכות האוצר במקדש נקראו *βασιλικαί*. וראה: E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, II, eds. G. Vermes & F. Millar, Edinburgh 1979, p. 281 של תרכס וטאורוס ראה לעיל, הערה 11.
 23 קדמוניות, יג, 417 (תרגום שליט, עמ' 111).

(או: באמצעים)²⁴ שהוא מוצא שם הוא אוסף לו שכירי חרב. התיאור המפורט של תכולת מחסני מצדה בעת שנפלו בידי הרומאים עולה אף הוא בקנה אחד עם הסבר זה: יין, שמן, קטניות, תמרים ושפע של כלי נשק ומתכות.²⁵ ממצאי החפירות במצדה מלמדים על חשיבות תכולת המחסנים ועל הפיקוח הקפדני שליווה את תפעולם: דרכי הגישה תוכננו באופן שאיפשר פיקוח עליהם, ומגדל שמירה הוקם בצמוד אליהם.²⁶ אין ספק שמבצר חמתא של תאודורוס בן זנון היה מבצר מסוג זה, שכן הוא התזיק בו, לפי עדות יוסף בן-מתתיהו, את נכסיו היקרים ביותר.²⁷ וכנראה למבצר מסוג זה רומזים דבריו של דיודורוס (המצחית השנייה של המאה הראשונה לפה"ס) על 'סלעי' הנבטים, שהוא מקום מבוצר שבו הם מפקידים את רכושם.²⁸

הפאר הרב שאפיין את מבצרי מדבר יהודה מעיד כי הם לא נועדו לשמש למגורי חיילים או להשתלב במערך אסטרטגי.

הממונים על מבצרי מחסנים אלה היו המקורבים ביותר לשליט, וכיאה לבני המעמד העליון התגוררו בארמונות שנבנו בהם. כך התגורר תלמי בן חבובו בדוק²⁹ ופרורא אחי הורדוס התגורר באלכסנדריון.³⁰ כיוון שתכולתם נועדה בראש ובראשונה לצייד את צבא החשמונאים, המבצרים מוקמו סמוך

לאזורים רגישים מבחינה מדינית, אך לא בקו הגבול של הממלכה.³¹ מיקומם במדבר יהודה, בראש צוק או הר ובסמוך לירושלים הברירה, הבטיח לשליט שאוצרות הממלכה יהיו מוגנים וזמינים. כדי שהנכסים היקרים לא יפלו כולם ביד אויב אם מבצר כזה ייתפס, הם חולקו והוחסנו במספר מבצרים

24 במלחמת, א, 117: ἀπορροαί (תרגום חגי', עמ' 33); בקדמוניות, יג, 427: ἀπορροαί (תרגום שליט, עמ' 427).
 25 מלחמת, ז, 299-295 (תרגום חגי', עמ' 322).
 26 על מכלול המחסנים בצפון מצדה ראה: E. Netzer, Masada, III, Jerusalem 1991, pp. 37-75, וכן ראה על מאפייני המחסנים בארמון המערבי במצדה, שם, עמ' 301-307.
 27 קדמוניות, יג, 356 (תרגום שליט, עמ' 105).
 28 ראה: משל (לעיל, הערה 1), עמ' 45 ושם הערה 18.
 29 ראה לעיל, הערה 12.
 30 מלחמת, א, 308 (תרגום חגי', עמ' 53).
 31 החל מימי יונתן השתרעה מדינת החשמונאים על פני אזורים בעבר הירדן המזרחי, והקו שיצרו מבצרי המדבר לא היה אפוא קו הגבול אלא קו עורפי. ראה: אבי-יונה (לעיל, הערה 14), עמ' 42, ושם נדפסה מפת התהוותה של ממלכת החשמונאים. גם רפפורט סבור שאף-על-פי שאין המקורות מספרים על סיפוח האזור היהודי שבעבר הירדן (הפריאה) לשלטון החשמונאים, אין ספק שאזור זה היה לחלק מהמדינה החשמונאית בשלב מוקדם של התפתחותה. ראה: א' רפפורט, 'מדינת החשמונאים', מ' שטרן (עורך), התקופה ההלניסטית ומדינת החשמונאים (332-37 לפני הספירה) (ההיסטוריה של ארץ-ישראל, ג), ירושלים 1981, עמ' 214.

מבצרי מדבר יהודה - תכנית כללית של האתר. במתארם וברוחבם (כ-4 מ'), זומים החדרים שבאגף המזרחי למחסני מצדה, וכנראה אף הם שימשו כמחסנים

ששימשו בתי אוצר. לאור הסבר זה תובן הקמתם של מבצרי ארמונות אחדים בקרבת ירושלים הבירה.³²

הפסגות שעליהן נבנו המבצרים מבודדות מסביבתן הקרובה ורובן מחוברות אל השטח שלידן רק באוכף צר. מיקומם זה מהווה פשרה בין הצורך לאפשר נגישות והובלה נוחה לבין הצורך לספק להם את ההגנה והביטחון המרביים. מובן שבעתות מצוקה מדינית יכלו לשמש מקלט לשליט ולמשפחתו, יחד עם זאת קשה לקבל את הסברה כי תכליתם העיקרית היתה לשמש מקלט, שכן מה טעם במספר מקלטים הסמוכים זה לזה והמרוכזים באזור אחד? מבצרים אלה גם לא יכלו להשתלב במערך ההגנה באופן ישיר ולשמש עמדות או בסיסי התקפה, בשל מיקומם במרומי פסגות תלולות ומרוחקות ובטווח בלתי יעיל למתקפה. למעשה, כפי שניתן להבין מדברי יוסף בן-מתתיהו, מי שנסוג לתוך מבצר כזה נסוג לתוך 'כלוב' יותר מאשר לעמדת מתקפה,³³ ואף לא היה מסוגל לחסום את דרכו של היריב, בגלל הטווח המוגבל של כלי הירי.³⁴

לאור האמור לעיל נראה כי מבצרי המדבר הוקמו כחלק מההיערכות הכלכלית והמנהלית של הממלכה החשמונאית וההרודיאנית. שימושם לצרכים של ביטחון פנים או חוץ היה רק פועל יוצא של ייעודם העיקרי, אך לא היה הסיבה להקמתם. בכך הם נבדלים משאר מבצרי החשמונאים, שהוקמו כחלק ממערך ההגנה של מדינת החשמונאים, ותאמו את תפיסת ההגנה שהיתה מקובלת באזור בתקופה ההלניסטית ואף קודם לכן, בתקופה הפרסית.³⁵

32 בהסתמך על 'מגילת הנחושת' סבור בר-כוכבא כי מקובל היה לפזר מטמונים של כסף וזהב במקומות מרוחקים, כדי שישמשו בעת מצוקה לאומית. ראה: B. Bar Kochva, 'Manpower, Economics and Internal Strife in the Hasmonean State', H. van Effenterre (ed.), *Colloque National CNRS n. 936: Armées et fiscalité dans le monde antique*, Paris 1977, p. 182

33 קדמוניות, יד, 50-53 (תרגום שליט, עמ' 121); וראה: פלגר (לעיל, הערה 1).

34 ראה: צפריר (לעיל, הערה 1), עמ' 46.

35 על מבצרים שהוקמו לאורך גבולות מדינת יהוד, ראה: א' שטרן, 'מדינת יהוד בחזון ובמציאות', קתדרה, 4 (תמוז תשל"ז), עמ' 22-23. על הקמת מבצרים כחלק מתפיסת הגנה המקובלת בתקופה ההלניסטית ראה: פטריך (לעיל, הערה 1).

נספח: ייעודם של המבצרים על-פי המינוח של יוסף בן-מתתיהו

לכאורה דומה שאין הבדל בין המונחים שבהם מכנה יוסף בן-מתתיהו את המבצרים השונים. אולם מתוך בדיקת תוכן הדברים והקשרם נראה שהשימוש במונח מסוים כמגדיר מבצר יכול לשמש כלי לזיהוי ייעודו של מבצר.

1. τὸ φρούριον

מאותו שורש נגזרות מילים נוספות אשר מתקשרות לתחום הפעילות הצבאית: ἡ φρουρά, φρούραχος, φρουρέω.

משום כך מבצר המוגדר במונח זה הוא מבצר שכל הפעילות סביבו ובקשר אליו היא פעילות בעלת אופי צבאי: כיבוש, מצור, בריחה אל המבצר, התארגנות לקראת קרב או הרס המבצר. גם מבצר שנבנה מלכתחילה לייעוד שאינו צבאי (מבצרי המדבר, מבצר חמתא בעבר הירדן, מבצרו של תאודורוס בן זנון) מוגדר במונח זה כאשר ההתרחשות המתוארת היא בהקשר צבאי. לדוגמה, כאשר יוסף בן-מתתיהו מתאר את מבצר חמתא, שבו שמורים נכסיו היקרים ביותר של תאודורוס, הוא משתמש במונח ἔρμα (מלחמת, א, 86; קדמוניות, יג, 356), אך כאשר הוא מתאר את הריסת מבצר זה על-ידי ינאי הוא משתמש במונח: φρούριον (מלחמת, א, 89). בדומה לכך כאשר הוא מתאר את אלכסנדריון, המבצר הנהדר בראש ההר, הוא מכנה אותו ἔρμα (קדמוניות, יד, 49), אך בתארו את אריסטובלוס המתארגן שם לקראת המערכה עם פומפיוס הוא מכנה אותו φρούριον (מלחמת, א, 134). מבצר הורקניה מכונה בהקשר של ביקור שערך שם אגריפס ἔρμα (קדמוניות, טז, 13). אותו מבצר מכונה φρούριον דא כאשר יוסף מספר שמתנגדי הורדוס נכלאו והומתו בו (קדמוניות, טז, 366).

2. τὸ ἔρμα

לדעתי קיים קשר בין מונח זה לבין המונח המקראי 'ארמון'. הקשר והדמיון בא לביטוי הן בדמיון הצלילי בין המונחים והן במשמעותם, שכן 'ארמון' בלשון המקרא פירושו: 'בניין מבוצר, כפי שיש ללמוד מן הביטויים המקבילים לו (מבצר, קריה נשגבה, קרית עוז, חומה, חיל, עופל ובחן) ומן העובדה שבתיאורים או ברמזים לחורבן ערים על ידי האויב, נזכר בייחוד חורבן ארמנותיהן. וכך על הרוב בתרגום הארמי: בירנית, לשון בירה ומבצר'.¹ במקרא מופיע מונח זה גם לציון מקום מגוריו של המלך, כלומר במשמעותו המקובלת בימינו, לדוגמה: 'ויבא אל ארמון בית המלך' (מלכים א טז, יח), או לציון מקום מגוריהם של עשירי שומרון: 'האוצרים חמס ושד בארמנותיהם' (עמוס ג, י). נראה לי שיוסף בן-מתתיהו הבין את המילה 'ארמון' במשמעות המסתברת מתוך שימושיה המקראיים: מבנה המשלב פאר מלכותי עם חוסן ועצמה.

1 'ארמון', א"מ, א, טור 584.

האטימולוגיה של המילה 'ארמון' אינה ידועה ואין ביכולתי להצביע על קשר ודאי בין ἔρουμα ל'ארמון'. המילה ἔρουμα אף אינה מצויה בתרגום השבעים. בתרגום זה מופיעות מילים אחרות קרובות במשמעותן. המילה 'ארמון' מתורגמת חמש פעמים: βάσις ועשר פעמים: θεμέλιον. ו'מצודה' מתורגמת בעיקר: καταφωγή.

נראה לי שיוסף בן-מתתיהו חיפש מונח בשפה היוונית שיתאים בתוכן ובצליל למילה העברית 'ארמון'. יוצא אפוא שמבצר המכונה בתיאורי יוסף בן-מתתיהו τὸ ἔρουμα הוא בניין המשלב עצמה ופאר. אהוד נצר כינה מבצר מסוג זה 'ארמון-מבצר',² מונח שטבע בעקבות ממצאי החפירות הארכאולוגיות שנערכו במבצרי המדבר של בית שני. המסקנה המבוססת על הניתוח הלשוני שלעיל מצטרפת למסקנת הארכאולוגים שמבצרי המדבר היו 'ארמונות מבצרים'. ייחודם בהשוואה לשאר המבצרים החשמונאיים היה מובן גם ליוסף בן-מתתיהו, ולכן כינה אותם τὸ ἔρουμα. מבצרים מסוג זה היו גם מבצריהם של מחרס (מבצר גיתא באדום; מלחמת, א, 326), של מריון מושל צור (מלחמת, א, 238) ושל תאודורוס בן זנון (מלחמת, א, 86; קדמוניות, יג, 357). לעומת זאת אין יוסף בן-מתתיהו מכנה בלשון זו את המבצרים שעליהם מונח מפקדי הצבא של ינאי (קדמוניות, יג, 415, 422), לאחר שפנו אל שלומית-אלכסנדרה. והדבר מלמד שייעודם של מבצרים אלה היה צבאי בלבד. המבצרים המכונים ἔρουμα הם לדעתי מבצרי מחסנים ובתי אוצר אשר שימשו מרכזי מנהל ומקום מגורים לממונים עליהם, שהיו רמי מעלה.

3. τὸ χωρίον

דומה שזהו נוסח כללי המשמש את יוסף בן-מתתיהו בתארו מקום אשר יש בו ביצורים, מבלי להתייחס לייעודם, דהיינו: מקום מוגן או מקום מבוצר.

4. τὸ ὄχυρωμα

מונח זה נדיר אצל יוסף בן מתתיהו. לדעתי הוא עושה שימוש במונח זה בהשפעת ספר מקבים. בספר מקבים א המונח היחיד לציון 'מבצר', בהתאם לתוצאות בדיקתי, הוא τὸ ὄχυρωμα. רק מבצר דוק מכונה: ὄχυρωμάτων ויש בכך אולי רמז לייחודו של מבצר זה בעיני הסופר או המתרגם של מקבים א.

כאשר יוסף בן-מתתיהו מספר על דרישת יונתן מדמטריוס לפנות את המבצרים (קדמוניות, יג, 133) הוא משתמש במונח זה, ובכך הוא נשאר נאמן לדברים כפי שהובאו בגירסה היוונית של מקבים א יא מא (תרגום כהנא, עמ' קנד). בדומה לכך כאשר הוא מביא את דברי טריפון המבטיח ליונתן את מבצרי המדינה (קדמוניות, יג, 190) שוב משתדל יוסף בן-מתתיהו לשמור על מהימנותו למקור (מקבים א יב מה; תרגום כהנא, עמ' קס) ומשתמש במונח זה.

2 א' נצר, 'קיפרוס', קדמוניות, ח (תשל"ה), עמ' 61.

המונחים לציון מבצר ב'קדמוניות היהודים' וב'תולדות מלחמת היהודים ברומאים'

ὄχυρα	χωρῶν	ἔρημα	φρούριον	
	קדמוניות, יד, 87	מלחמת, א, 135 מלחמת, א, 164 מלחמת, א, 174 קדמוניות, יד, 49 קדמוניות, יד, 51 קדמוניות, יד, 52 קדמוניות, יד, 83 קדמוניות, יד, 86 קדמוניות, יד, 89 קדמוניות, יד, 97 קדמוניות, טז, 13	מלחמת, א, 134 מלחמת, א, 165	אלכסנדריון
	קדמוניות, יג, 155		קדמוניות, יב, 326	בית צור
		מלחמת, א, 326		גיתא
	מלחמת, א, 330	מלחמת, א, 238 מלחמת, א, 326 מלחמת, א, 330 קדמוניות, יד, 298	מלחמת, א, 330	מבצרים בגליל
			מלחמת, א, 105 קדמוניות, יג, 394	גמלא
			קדמוניות, יג, 223	דאר
			קדמוניות, יב, 330	דאתימה
		מלחמת, א, 56	מלחמת, א, 57	דוק
	מלחמת, א, 364	מלחמת, א, 174 קדמוניות, טז, 13 קדמוניות, יד, 89 קדמוניות, יד, 97	מלחמת, א, 167 קדמוניות, טז, 366	הורקניה
			מלחמת, א, 419	הרודיון (בעבר הירדן)

ὄχυρωμα	χαρῖον	ἔρυσμα	φροσύριον	
		מלחמת, א, 421 קדמוניות, טז, 13	קדמוניות, טו, 323 קדמוניות, טו, 324	הרודיון
			קדמוניות, יד, 400	חורשה
		מלחמת, א, 86 קדמוניות, יג, 356	מלחמת, א, 89	חמתא
קדמוניות, יג, 27 קדמוניות, יג, 133 קדמוניות, יג, 190	קדמוניות, יג, 417 קדמוניות, יג, 427		קדמוניות, יג, 42 קדמוניות, יג, 57 קדמוניות, יג, 180 קדמוניות, יג, 182 קדמוניות, יג, 415 קדמוניות, יג, 422 קדמוניות, יד, 249	מבצרים ביהודה
	קדמוניות, יד, 40			ליסיאס
		מלחמת, א, 174 קדמוניות, יד, 89 קדמוניות, יד, 97	מלחמת, א, 167 מלחמת, א, 173 מלחמת, ב, 484	מכוור
	קדמוניות, יד, 361	קדמוניות, יד, 296 קדמוניות, יד, 358 קדמוניות, יד, 362	מלחמת, א, 264 מלחמת, א, 287 מלחמת, ז, 285 מלחמת, ז, 297	מצדה
			קדמוניות, יב, 336 קדמוניות, יב, 337	מבצרים בעבר הירדן
	קדמוניות, טז, 143	מלחמת, ב, 484	מלחמת, א, 407 מלחמת, א, 417 מלחמת, ב, 484	קיפרוס
			קדמוניות, יג, 398 קדמוניות, יג, 405	רגב
			מלחמת, א, 294	ריסה

